

Абросимова С.В.

В.Ф. КРУПЯНСЬКИЙ ТА ЙОГО МЕМУАРИ

У пізнанні минулого, передусім людських стосунків і розуміння мотивації тих чи інших подій, особливе значення відіграють джерела особового походження (ego-джерела). Однією з основних складових в структурі даного виду джерел є мемуари (спогади). В сучасній українській історіографії, як взагалі й у світовій історичній науці, в зв'язку з антропологізацією досліджень, спостерігається підвищений інтерес саме до ego-джерел, до яких окрім мемуарів належать також щоденники, автобіографії, приватне листування та ін. Про це яскраво свідчить активна публікація даних різновидів історичних джерел. Причому увага приділяється виданню та аналізу даного виду джерел, авторами яких виступають не тільки відомі діячі, але й «рядові», «типові» представники різних верств суспільства, зокрема середнього та дрібного дворянства, міської та сільської інтелігенції, купецтва, священиків, робітників, селянства та ін. Ego-джерела мають особливе значення в біографічних та біо-історіографічних дослідженнях, а також у дослідженнях приватного життя, історії повсякденності, нової сімейної історії, інтелектуальної історії тощо.

Мемуари – це втілена на матеріальному носії історична пам'ять, один із засобів духовної наступності поколінь й один з показників рівня цивілізованості суспільства, його свідомого відношення до свого минулого, і, у такий спосіб, до свого існування взагалі [1].

В джерелознавстві мемуари розглядаються як наслідок становлення міжособистісних стосунків і як джерела, що втілюють процес усвідомлення особистості. Основною функцією мемуарів, як й інших джерел особового походження, є встановлення вторинних соціальних зв'язків індивідуума в еволюційному цілому [2]. Якщо раніше мемуари розглядалися передусім як джерело фактичного матеріалу, то сьогодні вони привертають увагу й як культурний феномен, як форма людської діяльності. Відомий авторитет у дослідженні мемуарних джерел А. Тартаковський визначив мемуари як «оповідання про минуле,

які ґрунтуються на особистому досвіді та власній пам'яті мемуариста» [3]. Саме у мемуарах, підкреслив дослідник, з найбільшою послідовністю і повнотою реалізується історична самосвідомість особистості.

В культурній спадщині Катеринославщини збереглися цікаві мемуарні та автобіографічні пам'ятки, частина яких оприлюднена окремими публікаціями [4], однак більшість була репрезентована (повністю, чи фрагментарно) на сторінках місцевих часописів, зокрема «Екатеринославського юбілейного листка» (1887 р.) [5]. Серед місцевих мемуарних видань останнього часу зазначимо книгу А. Стародубова, В. Самодриги та С. Іванова, присвячену спогадам про місто Катеринослав – Дніпропетровськ [6], мемуари М. Балліна, публікацію і дослідження яких здійснила Г. Швидько [7], комплекс мемуарних матеріалів, введений до наукового обігу дніпропетровським краєзнавцем М. Чабаном, зокрема спогади про академіка Д. Яворницького [8]. Окрім того, сучасні місцеві історики самі виступили авторами творів мемуарного жанру. Зокрема, із захопленням читаються цікаві й насичені подіями мемуари відомих дніпропетровських істориків професорів І. Ковальової [9] та Г. Швидько [10].

Певний внесок у дослідження мемуарів місцевих діячів на початку ХХ ст. зробила Катеринославська губернська вчена архівна комісія (далі – Комісія), що діяла у 1903 – 1916 рр. Як правило, мемуари зберігалися в сімейних архівах, активне виявлення і дослідження яких Комісія ініціювала у березні 1909 р. і значно активізувала на початку 1910 р., приступаючи до розробки історії місцевих дворянських родин [11]. На сторінках друкованого органу Комісії («Летописи...») здобула висвітлення історія відомих місцевих дворянських родів, якот: Малама, Мизко, Миклашевські [12].

Того часу Комісію очолював катеринославський губернський предводитель дворянства князь Микола Петрович Урусов (1863 – 1918) – зять впливового катеринославського можновладця, благодійника і колекціонера Георгія Петровича Алексєєва (1834 – 1914). Г. Алексєєв і М. Урусов приятелювали з відомим дослідником запорозького козацтва і директором Катеринославського обласного музею ім. О. Поля, майбутнім академіком Дмитром Івановичем Яворницьким (1855 – 1940), який був почесним членом Комісії.

Саме завдяки М. Урусову побачили світло мемуари верхньодніпровського поміщика В. Круп'янського. М. Урусов виступив видавцем цих мемуарів, надрукованих 1912 р. у Катеринославі під назвою: «Воспоминания помещика Верхнеднепровского уезда, Екатеринославской губернии капитана Варфоломея Фёдоровича Круп'янского об участии его в войнах с Турцией и Францией в период 1807 – 1816 гг.» (далі – «Спогади») [13]. Ця публікація була здійснена до 100-літнього ювілею війни 1812 р.

На публікацію «Спогадів» В. Круп'янського в «Летописи...» Комісії з'явилася рецензія провідного співробітника Комісії, викладача Катеринославської духовної семінарії, історика, архівіста, археографа і громадського діяча, просвітянина Василя Олексійовича Біднова (1874 – 1935) [14].

Архітектоніка видання містить, окрім суто «Спогадів», передмову («вступне слово») видавця князя М. Урусова та публікацію «Указу» про відставку капітана В. Круп'янського (1823 р.). Публікатор відзначив провідну роль

дворянства в історії Російської імперії, а епоху, що висвітлюється в «Спогадах», він назвав однією з блискучих сторінок російської історії. У передмові М. Урусов визначив «Спогади» В. Круп'янського не тільки як «історичну пам'ятку славетної епохи», але й як «матеріал», що характеризує побутові умови і культурний стан російського суспільства на початку ХІХ ст. [15].

Наведені в передмові біографічні відомості про В. Круп'янського доповнюються даними «Указу» про його відставку (1823 р.). Деякі факти до біографії мемуариста подибуємо безпосередньо в його «Спогадах», а також в рецензії В. Біднова, про яку вже йшлося.

Варфоломій Федорович Круп'янський народився бл. 1792 р. За припущенням В. Біднова, місцем його народження була Полтава. Його прадід був військовим старшиною, в якому, за висловом мемуариста, «кипела геройська кров». Згадується один з дідів – козак Пилип Кошовий. Батько – Федір Круп'янський – уродженець м. Ніжина, навчався в Київській духовній академії, був полтавським парафіяльним священиком і викладачем семінарії, з 1784 р. – учителем Славенської (тобто Катеринославської) семінарії, згодом – протоієреєм у Новомосковську, де й помер бл. 1800 р. Проте дочка В. Круп'янського свідчила, що, коли батькові виповнилося 4 роки (бл. 1796 р.), він вже не мав ані батька, ані матері. Виховувала маленького Варфоломія няня Марина, опікувалися ним його рідна старша сестра та її чоловік. Сестра жила в Кременчуці. Великий вплив на В. Круп'янського мав чоловік сестри, який був для нього безумовним авторитетом. Саме за порадою зятя, офіцера Переяславського драгунського полку, Варфоломій Федорович покинув Переяславську духовну семінарію (Полтавська губ.) і у 1807 р. вступив на службу у той самий полк, де служив зять, у 1811 р. у чині прапорщика перейшов до Смоленського драгунського полку, в якому прослужив до відставки, що відбулася 5 лютого 1823 р.

У складі Смоленського драгунського полку В. Круп'янський брав участь в російсько-турецькій війні 1806 – 1812 рр., у Вітчизняній війні Росії з Францією 1812 р., в операціях Окупаційного корпусу у Франції. 1815 р. В. Круп'янський здобув чин поручика, у 1820 р. – чин штабс-капітана; починаючи з березня 1807 р. перебував у походах в Молдавії, Бессарабії, Болгарії, Валахії, Польщі, Пруссії, Богемії, Франції; брав участь у маршах, атаках, штурмах фортець Ізмаїл, Ісакчі, Тульчі, Руцук, Фуржі, Торно, у підкоренні Туртукая та ін. операціях. За участь у війні 1812 р. він був нагороджений пам'ятною срібною медаллю. Після закінчення війни 1812 р. В. Круп'янський двічі перебував у Франції – у 1814 р. й у 1815 – 1818 рр. у складі Окупаційного корпусу. Після повернення з Франції у складі Смоленського драгунського полку, що дислокувався в Київській та Катеринославській губерніях, автор «Спогадів» опинився у Верхньодніпровському повіті на Катеринославщині. 5 лютого 1823 р., через хворобу, В. Круп'янський вийшов у відставку у чині капітана, з мундиром, оселився на Катеринославщині, де одружився з дочкою поміщика Верхньодніпровського повіту Надією Петрівною Апишковою (за іншими даними – Аполиковою).

У Верхньодніпровському повіті Варфоломій Федорович придбав, поряд з маєтком дружини, 2000 десятин землі і заснував село Смоленське (назва на честь Смоленського полку, в якому він служив). За даними «Родовідної книги

дворян Катеринославської губернії», подружжя Крупянських мало 4 дітей: Мануїла (1826-?), Дмитра (1827-?), Федора (1832-?), Аталію (Афалію; 1835-?). В. Крупянський з дружиною та чотирма дітьми був занесений до 2-ої частини «Родовідної книги дворян Катеринославської губернії». Тут згадуються і діти його сина – губернського секретаря Дмитра Варфоломійовича Крупянського: Георгій і Марія, а також дружина Софія Михайлівна [16]. У «Спогадах» згадується ще одне ім'я – Ліза. За змістом можна припустити, що це була також дочка В. Крупянського, яка, можливо, померла у молодому віці. У «Спогадах» також згадується (але без імені) дядько мемуариста, який служив віце-губернатором у Кам'янці-Подільському (?). [17].

Варфоломій Федорович виявився досить прогресивним землевласником, якого М.П. Урусов вважав «вдалим колонізатором і культуртрегером Новоросійських степів» [18]. В. Крупянський облаштував маєток, насадив великий сад, запровадив тонкорунне вівчарство, покращені породи коней і худоби, використовував передові для свого часу методи господарювання. Цьому сприяли його енергійна натура, тяжіння до всього новітнього, раціонального. Неабиякий вплив на його образ життя, господарювання, побут й взагалі світобачення мало багаторічне перебування за кордоном, в західноєвропейських країнах, де молодий, здібний і кмітливий В. Крупянський уважно спостерігав за життям і господарством місцевої людності. Окрім того, його успішному господарюванню сприяв й досвід суміжних з його маєтком німецьких колоній. Це стосувалося передусім вівчарства, конярства, скотарства та інших галузей сільського господарства. З метою підвищення ефективності свого господарства власник Смоленського віддавав селянських хлопчиків у сусідні німецькі колонії для навчання різним ремеслам. Про ефективне господарювання В. Крупянського свідчить і той факт, що у «чорні роки» (1847 – 1848 рр.), коли весь південь Російської імперії потерпав від неврожаю, голоду, цинги, холери і коли розорилося багато землевласників, а інші змушені були продати за безцінь свої маєтки, – Варфоломій Федорович утримав своє господарство (хоча його збитки у 1848 р. склали понад 60 тисяч руб.) й успішно господарював до самої смерті у 1862 р. А вже його спадкоємці продали с. Смоленське поміщикові Корбе. Від нащадків Корбе Смоленське перейшло у власність німецьких колоністів. У такий спосіб рід Крупянських зник з теренів Катеринославщини.

Проте не тільки господарювання захоплювало В. Крупянського. Як людина талановита, енергійна, кмітлива, з широким світоглядом, неабияким життєвим досвідом він виявляв тяжіння до оцінки подій, в яких брав участь, до осмислення свого місця в цих подіях, до письмової фіксації цих подій. Це прагнення В. Крупянського до усвідомлення минулого і сучасного реалізувалося в його мемуарах.

За свідченням дочки В. Крупянського Аталії (Афалії) Варфоломійовни (у заміжжі – Хандалеєвої), окрім «Спогадів», він залишив по смерті ще й «Щоденник», який вів протягом всієї його військової служби (1807 – 1823 рр.). Але, на жаль, цей «Щоденник» був вкрадений у Харкові. Залишилися тільки «Спогади».

«Спогади» В. Крупянського належать до джерел особового походження міжособистісної комунікації з фіксованим адресатом та елементами автобіографії. Фіксованим адресатом своїх «Спогадів» В. Крупянський «визначив» дружину. За словами мемуариста, саме дружина надихнула його до написання «Спогадів». В цьому його підтримував і зять (чоловік сестри), про якого вже тут йшлося. Звернення до конкретного адресата-співрозмовника надало «Спогадам» невимушеного довірливого тону, що сприяло вияву авторської індивідуальності. В тексті мемуарів автор неодноразово звертається до дружина та дітей. Як слушно зауважив В. Біднов, мемуари В. Крупянського являють собою просторий лист, написаний у декілька прийомів. Мемуарист робив перерву на деякий час, щоб виконати певні господарчі справи.

Досить часто в родинному колі Варфоломій Федорович розповідав про своє минуле, про те, що він пережив і що він спостерігав протягом 1807 – 1816 рр. Його розповіді були вельми цікаві й захоплюючі. Неодноразово дружина прохала В. Крупянського написати для їхніх дітей спогади про його військове минуле. Але він був обтяжений господарськими справами й здійснив цей задум лише у 1848 р. Того часу дружина виїхала з дочками до Одеси, щоб влаштувати їх у пансіон. Старші діти також перебували на навчанні поза рідною оселею. Залишившись на самоті, В. Крупянський сумував, перебував у песимістичному настрої, що погіршився внаслідок важкого економічного стану, в якому опинилося не тільки його господарство, а, як вже зазначалося, усього півдня Російської імперії, потерпаючи від страшного неврожаю, голоду, епідемії. Знаходячись в тяжкому душевному стані, Варфоломій Федорович думками поринув у часи своєї молодості, коли він був молодий і разом з товаришами по Смоленському драгунському полку у складі Російської армії брав участь у війнах, що вирішували долі європейських держав і народів. «Помолось, да вспомню добрые старые времена» – так розпочав свої «Спогади» В. Крупянський [19].

В. Крупянський належав до так званого «покоління війни 1812 року», до тих молодих офіцерів, про яких М. Цветаєва писала у поезії «Генералам двенадцатого года»:

Вас охраняла длань господня
И сердце матери, – вчера
Малютки-мальчики, сегодня –
Офицера!
Вам все вершины были малы
И мягок самый чёрствый хлеб,
О, молодые генералы
Своих судеб!
...Три сотни побеждало – трое!
Лишь мёртвый не вставал с земли.
Вы были дети и герои,
Вы всё могли!

Війна 1812 р. викликала величезне піднесення патріотичних почуттів, людської гідності, творчої активності, жагу діяльності й потребу соціальних

змін. Пам'ять про цей героїчний час зберігалася і передавалася із покоління в покоління. Так, О. Герцен писав, що «рассказы о пожаре Москвы, о Бородинском сражении, о Березине, о взятии Парижа были моею колыбельной песнью, детскими сказками, моей «Илиадой» и «Одиссеей» [20]. Без перебільшення можна констатувати, що саме участь у війні 1812 р. та закордонних походах, перемога російської армії, у лавах якої воював В. Крупянський, виявилися доле-носними для нього, визначили, сказати б, філософію його життя, сформували його життєві підвалини. Невипадково, вже у доволі зрілому віці, коли йому було понад 50 років, Варфоломій Федорович звернувся до спогадів, в яких центральне місце посідали зазначені вище події.

Мемуарист вважав, що перебування за кордоном, зокрема у Франції, у складі Окупаційного корпусу, мало позитивний вплив на офіцерів, які, за його словами, усвідомлювали це, а дехто до смішного гордував цим. Наприклад, у Польщі офіцери Смоленського полку, за свідченням В. Крупянського, були у великій моді й вважалися найосвіченішими з усієї російської армії, тому що 4 роки перебували у Франції [21].

Пристаюючи до написання «Спогадів», В. Крупянський, як освічена людина, що захоплювалася історією і уважно стежила за сучасними подіями, був добре обізнаний з мемуарною літературою свого часу, в тому числі й зі спогадами учасників війни 1812 р. Тоді (1849 р.) вже були опубліковані мемуари М. Голіцина, Д. Давидова, Н. Дурової, М. Муравйова, О. Раєвського, В. Штейнгеля, й, нарешті, особливо цікаві «Письма русского офицера» Ф. Глінки [22].

Оповідь у «Спогадах» подається в хронологічній послідовності й охоплює період з 1807 р., коли В. Крупянський вступив до Переяславського драгунського полку, й до 1823 р., коли він у складі Смоленського драгунського полку опинився у с. Мишурич Ріг на Катеринославщині, де познайомився зі своєю майбутньою дружиною.

«Спогади» містять цікаві описання воєнних подій, військового побуту, міжособистісних стосунків в армії, характеристику командного складу полку й армії, порядки, що панували у війську, інтереси та моральність офіцерів, хоробрість воїнів, проте одночасно не замовчуються й випадки боягузтва. З особливим захопленням автор розповідає про штурм турецьких фортець, зокрема фортеці Рушук. Автор виявив неабиякий інтерес до описання місцевостей, які йому довелося відвідати й в яких він мешкав певний час.

Військова служба В. Крупянського розпочалася 16 жовтня 1807 р., коли він, за протекцією зятя (скарбника Переяславського драгунського полку), подав прохання генерал-лейтенантові А. Засу [23] і був зарахований до Переяславського драгунського полку, що дислокувався в Соколах (Вознесенськ), які у своїх «Спогадах» він порівнював з «Криничуватими хуторами» [24]. На той час молодому військовому ще не було й 16 років. Він дуже хотів бути військовим, особливо його приваблювала форма, зокрема «червоний мундир і шпори, головне – шпори» [25]. А коли він здобув перший чин і надів еполети, то йому здавалося, що «краще за нього у світі нікого немає, навіть на тінь свою дивився» [26].

Перший похід, в якому взяв участь В. Крупянський, був до Тирасполю та Бендер. Він згадував, з яким великим нетерпінням бажав побачити ці знамениті Бендери, «которыми меня в детстве, да и всю Малороссию, пугали» [27]. За Бендерами на військовому шляху В. Крупянського були Акерман, Килія, Ізмаїл, Ясси, Бухарест, фортеці Рушук, Нікополь, Торно, Сілістрія, Фокшани, Каушани, міста Хотин, Кам'янець-Подільський, Острог, Краків, Герлитц, Бреславль, Ченстохова, Бриг, Прага, Регенсбург, Данауверт, Ульм, Шафгаузен, Базель, Реймс, Ретель, Мангейм, Дрезден, Брест-Литовськ, Житомир, Дерючин, Білосток, Клермонт, Шато-Порсієн, Париж, Намюр, Верв'є, Дюссельдорф, Патерборн, Галле, Варшава, Степань, й нарешті, Мишурин Ріг на Катеринославщині.

У війську виявилися і стали у пригоді лінгвістичні здібності В. Крупянського. З дитинства він володів французькою, в Переяславській духовній семінарії опанував латину, а під час військової служби вивчив молдавську, вдосконалив німецьку і французьку мови. Швидко засвоївши молдавську мову, він незабаром розмовляв нею як справжній молдаванин [28]. Мовні здібності В. Крупянського використовувалися полковим начальством, яке призначало його перекладачем у закордонних походах. Свої мовні знання Варфоломій Федорович удосконалював в спілкуванні з місцевим населенням тих країн, в яких перебував його полк. У молдавському селі Шкени В. Крупянський квартирував в будинку, де мешкали француз, німець та грек, і де було багато російських, німецьких та іншомовних книжок, які вони спільно читали і обговорювали. Читання книжок було улюбленим заняттям В. Крупянського. Перевагу він віддавав історичній літературі; був добре обізнаний з «Историей государства Российского» М. Карамзіна. У дитинстві сестра читала йому історичні романи французьких авторів.

В Празі Варфоломій Федорович стояв на квартирі у графів Бубно, а пізніше протягом місяця мешкав в маєтку графів Пахта, з якими відвідував театр, концерти, маскаради, бали. У Базелі В. Крупянський квартирував в якогось вченого, що мав велику бібліотеку, різні глобуси, технічні прибори тощо. У Варшаві автор «Спогадів» зупинився в помешканні графа Красинського.

Найбільш тривалим (4-х річним) перебуванням за кордоном (у Франції) була служба у складі Окупаційного корпусу. Полкова квартира розташовувалася у Шато-Порсієні, де В. Крупянський мешкав у мера цього міста доктора Анкена. Поряд квартирував полковий командир граф Г. Ностиц. Подіями в житті полку були полкові огляди, на які приїжджали командуючий Окупаційним корпусом граф М. Воронцов, російський імператор Олександр I, пруський король та інші високі особи.

Досить часто у службових справах В. Крупянський бував у Парижі, де оглянув анатомічний кабінет, кабінет мистецтв, скульптурну та картинну галереї, Вандомську колону та інші історичні пам'ятки. Двічі відвідав Версаль, насолоджувався красою версальських парків, фонтанами і скульптурами, бачив королівську бібліотеку і гардероб, рицарський одяг, кабінет Наполеона Бонапарта, апартаменти Марії-Луїзи тощо.

Одним з уподобань В. Крупянського був живопис. Він роздивлявся ікони в Ченстоховському монастирі, багато часу приділив огляду картин Дрезденсь-

кої галереї, але не дуже дивився «на мадонн», окрім «Сікстинської мадонни». Його увагу привертали батальні полотна. Найбільше вразила мемуариста галерея Лувра. В кабінеті В. Крупянського у с. Смоленському висіла картина невідомого художника, на якій був зображений Рейнський водоспад, що його мемуарист бачив на власні очі.

Захоплювався Варфоломій Федорович і театральним мистецтвом. Перебуваючи за кордоном, він відвідав театри у Кракові, Данауверті, Мангеймі й, нарешті, у Парижі. Помешкання, в якому зупинявся мемуарист у Парижі, знаходилося поблизу Гранд-Опера, і він досить часто слухав оперу в цьому театрі. Окрім того, молодий офіцер відвідував “Theatre francais”, театр Федо, вар’єте, навіть познайомився з відомим актором “Theatre francais” Жолі, з яким вечеряв у ресторані Бовільї. Жолі подарував В. Крупянському свій портрет. Мемуарист бачив також знаменитого Потье у виставі «Петро Великий в Саардамі». На одній з вистав у “Theatre francais” автор «Спогадів» зустрівся з московським військовим губернатором графом Ф. Ростопчиним.

Знавець і великий шанувальник мистецтва, В. Крупянський, перебуваючи 4 роки за кордоном, переважно у Франції, упорядкував справжню мистецьку колекцію, що складалася з різних типів пам’яток (живопису, фарфору, тканин, коштовностей, книжок тощо). В основному це були придбані ним речі, але були й подаровані йому предмети. У Парижі мемуарист неодноразово купував срібні вироби, придбав маленьку чудову карету, набір ножів, тканини, лондонський візок останньої моди; замовив сервіз золотих справ майстру.

За словами мемуариста, «чотири роки промайнули як вдома, навіть краще». У Парижі В. Крупянський жив «на широку ногу», тримав французького повара, замовляв страсбурзькі піріжечки, сухофрукти тощо. Як заможний офіцер, він влаштував три бали, кожний з них коштував йому 8 тисяч (у якій саме валюті невідомо). Окрім того, гроші витрачалися і на благодійні справи. У «Спогадах» мемуарист відзначив «щедрість наших офіцерів». Сам В. Крупянський пожертвував 100 золотих на церкву в Ретелі, а коли квартирував у Шато-Порсієні (Франція), де був костел, але не було в ньому органа, то він пожертвував на нього 200 франків, полковник Деконський, як католик, 1000 франків. До цієї благодійної акції долучилися й інші офіцери полку. У такий спосіб вдалося зібрати 3500 франків [29].

Перебування у війську, передусім у закордонних походах не тільки дозволили мемуаристу засвоїти іноземні мови, але взагалі виявилися його «університетами». Невгамовний потяг до знань, захоплення літературою, мистецтвом, історією, етнографією, природою, намагання усвідомити, проаналізувати побачене – все це здобуло реалізацію саме у період військової служби. Щойно він опинявся у новому місці дислокації полку, негайно йшов оглядати місцевість, її визначні пам’ятки, що знайшло відображення у «Спогадах», де йдеться про фортецю і турецьке кладовище в Акермані, про пам’ятки в Яссах, різні та ікони у монастирі в Ченстоховій, кафедральний собор в Ульмі, старовинний замок в Шафгаузені, Рейнський водоспад, Реймський кафедральний собор, сад у Мангеймі, що вважався кращим у Німеччині, про знаменитий університет в Гейдельберзі, в якому В. Крупянський вперше почув шарманку, про Дрезденсь-

ку галерею, Лувр, абатство Сен-Дені, де спочивають вічним сном французькі королі, та багато іншого. В німецькому місті Патерборні мемуарист побачив булаву українського гетьмана (?), що була прикрашена дорогоцінним камінням [30]. Одним з кращих міст, які йому вдалося відвідати, В. Крупянський вважав Дрезден, однак, на його думку, це місто «мало лучше» Одеси [31]. Однак найбільше враження на нього справили Париж і Версаль.

Окрім безпосередньої участі в бойових операціях, В. Крупянський як освічена, висококультурна і кмітлива людина виконував спеціальні доручення командування, в тому числі й таємні завдання розвідувального характеру, зокрема на австрійському кордоні він спостерігав за пересуванням військ, а також був перекладачем, інтендантом, топографом, ординарцем корпусного командира П. Ессена, деякий час ординарцем головнокомандуючого П. Чичагова від Смоленського та Тверського полків. Взагалі він був у командування «на примете, как расторопный офіцер» [32].

У невеликих за обсягом «Спогадах» В. Крупянського, згадується багато імен його родичів, товаришів по службі, командирів, діячів культури і мистецтва різних країн. Серед військових – генерал-фельдмаршал, головнокомандуючий Дунайською армією О. Прозоровський (1732 – 1809), командуючий корпусом фельдмаршал князь П. Вітгенштейн (1769 – 1843), командуючий російським Окупаційним корпусом генерал-фельдмаршал граф М. Воронцов (1782 – 1856), генерал-від-інфантерії граф М. Каменський (1776/1778 – 1811), командир корпусу генерал-від-інфантерії граф С. Каменський (рідний брат попереднього), командир корпусу генерал-від-інфантерії граф П. Ессен (1772 – 1844), адмірал, командуючий армією у війні 1812 р. П. Чичагов (1767 – 1849), генерал-лейтенант О. Цвіленьєв (1769 – 1824), генерал-лейтенант І. Алексєєв (1773 – 1830), командир Полтавського піхотного полку М. Золотницький («хоробрий полковник»), командир Смоленського драгунського полку генерал Є. Гампер та його ад'ютант, згодом генерал-майор Григоровський, генерал-лейтенант граф Г. Ностиц (? – 1838), генерал барон Розен, полковники Ліпранді, Петро Поль (1795 – 1870; дядько видатного катеринославського діяча Олександра Миколайовича Поля), Деконський, юнкер С. Потоцький (син Т. Потоцького), командир ескадрону, в якому служив В. Крупянський, юнкер Гепгельн (син датського посла в Неаполі), капітан Платер («шляхетніша людина»), поручик Шашевський, полковий приятель Григорій Ломиковський, однополчани (Переяславського та Смоленського полків), представники відомих родин, як-от: Аненков, Бестужев, Воїнов, Демидов, Поляков та ін.

Комунікабельний, щирий і відкритий В. Крупянський швидко знаходив друзів. У «Спогадах» він згадує «дружне життя» в Смоленському полку з братами Ломиковськими [33]. У Переяславському полку, в якому мемуарист служив спочатку своєї військової кар'єри, було багато німців («усі виховані чудові люди»), з якими він також швидко «сошелся».

Серед європейської та російської дворянської еліти у «Спогадах» згадуються Наполеон I Бонапарт, французький король Людовик XVIII, московський воєнний губернатор граф Ф. Ростопчин (1163 – 1826), графи Бубно, Плахта, Крашевський, Красинський, Варцель, князь Сапега, пани Забрудські та ін.

У Бухаресті В. Крупянський відвідав екзарха Гавриїла, який був знайомий з батьком автора «Спогадів» по церковній службі в Полтаві. Коли народився Варфоломій, то Гавриїл надіслав для немовляти ікону з надписом: «От смиренного Гавриила» [34]. В німецькому місті Галле автор «Спогадів» завітав до рідних командира Смоленського полку графа Г. Ностица, мати та сестра якого жили в цьому місті, а граф Г. Ностиц свого часу навчався в місцевому університеті. Можливо, саме тоді В. Крупянському був подарований портрет сестри графа, який згодом прикрасив будинок Варфоломія Федоровича у селі Смоленському на Катеринославщині.

Працюючи над «Спогадами», автор досить часто порівнював ті чи інші зарубіжні реалії з аналогічними вітчизняними. Так, на його думку італійський театр схожий на одеський; бронза Вандамської колони у Парижі має колір оріхового дерева, тоді як бронза пам'ятників Ришельє в Одесі та Катерині II у Катеринославі – чорного кольору. Неодноразово наголошуючи на високій побутовій культурі у західноєвропейських країнах, на зразковому порядку в містах і селах, В. Крупянський відзначив, що у Парижі «ночью ходитъ не страшно», а у Катеринославі «я ночью не пойду, собак боюсь» [35]. В іншому місці мемуарист із жалем писав: «А ещѣ удивляются, если хвалят немцев и французов. Как не хвалят. Там порядок величайшей степени и пьяных нет» [36]. Особливо вразило автора добре життя у німецьких селах. «Русскому трудно поверить, что существует такой народ, где так хорошо живут в деревнях», – записав він у «Спогадах» [37]. Порівнюючи побут французів і німців, В. Крупянський зазначив, що вони різняться в усьому: будівлях, їжі, одязі, поведженні тощо. У французів будинки у селах менше, бідніше, не охайні, проте народ веселий. Перебуваючи відносно тривалий час у Молдавії, мемуарист дійшов висновку, що «молдаване народ чистый и здоровый», а молдаванки «лучше всех европейских женщин» [38].

З мемуарів В. Крупянського стає зрозумілим, що в Смоленському драгунському полку було багато українців. Розповідаючи про пересування полку з Фокшан до Хотина, мемуарист пише, що солдати про це пересування казали, що вони ідуть «*нид* француза», тобто вживається прийменник української мови (в контексті він передається російськими літерами – «*нид* француза») [39]. Ординарцем В. Крупянського був українець Горельчук. Товаришами по службі були українці Лебідь, брати Ломиковські та ін. Сам мемуарист ідентифікує себе українцем. Так, розповідаючи про те, що він бачив в кабінеті мистецтв у Парижі, автор «Спогадів» сповістив, що бачив там «*нашу рядовину* и русские рогожи» [40].

Щодо політичних уподобань мемуариста, то у «Спогадах» В. Крупянський постає прибічником монархії, який негативно ставився до лібералів, яacobинців та комуністів [41].

Іноді у текст «Спогадів» інтерполюються фрагменти з повсякденного життя автора в момент створення ним мемуарів. Як вже зазначалося, «Спогади» написані у 1849 р., коли був неврожай та епідемії. Згадуючи кращі часи, Варфоломій Федорович мріяв, як колись, «в урожайный год, хорошо сидеть на гумне и следить за работой, когда знаешь, что вот-вот приедет покупатель хлеба, караим, с серебряной цепочкой на часах и в бриллиантовом перстне...» [42].

В цьому невеличкому фрагменті спостережливий мемуарист образно відтворив й один з моментів власного повсякденного життя поміщика в сільській садибі, й умови хлібної торгівлі на Катеринославщині в середині XIX ст., а також етнографічний аспект.

У «Спогадах» В. Крупянський залишив деякі побажання, поради і повчання своїм дітям, зокрема синам. Наприклад: «Служи хорошо в полку; он заменит тебе отца и мать, и семью» [43]. Для нього самого інтереси його полку завжди були понад усе.

На особливу увагу у «Спогадах» В. Крупянського заслуговує інформація про представників катеринославського соціуму того часу (тобто першої чверті XIX ст.). Цей аспект «Спогадів» підкреслив в своїй рецензії В. Біднов [44].

Прямуючи у складі Смоленського драгунського полку до нового місця дислокації – Мишурина-Рога, В. Крупянський з однополчанами відвідав у Верхньодніпровському повіті маєток поміщика С. Морозова, завітав до маєтку «Озера» графа Потоцького, один із синів якого поступив юнкером до цього полку. Автор «Спогадів» згадує про багатолюдні трьохденні святкування у графа Потоцького в Мишуриному Розі, на які збиралося до 30 офіцерів на чолі з командиром полку графом Г. Ностицем. На одному з балів Г. Ностиц познайомився з дочкою поміщика С. Морозова й незабаром одружився з нею.

У «Спогадах» В. Крупянського міститься характеристика представниць катеринославського дворянського жіноцтва. Мемуарист був здивований вихованням дівиць, які, за висловом автора, «а ни в зуб» не знали ні арифметики, ні географії й лише марили міфологією. Кожна дівиця обов'язково мала міфологію з лубочними картинками та альбом з «преуморительными» віршами і малюнками.

В маєтку барона Франка у Новомосковському повіті В. Крупянський зустрів князя К. Горчакова та багато гусарських офіцерів, що того часу гостювали у барона. В Новомосковському повіті мешкала й тітка мемуариста. Варфоломій Федорович заприятелював з місцевими поміщиками, особливо з М. Маламою та Мироненком, який влаштовував бали «на славу». «Обедам, балам и кутежам не было числа», – згадував В. Крупянський [45].

Проте незабаром веселе життя припинилося, тому що Смоленський полк, в якому В. Крупянський командував ескадроном, відправився до нового місця дислокації – містечка Виноград на Київщині, згодом у Черкаси і село Ковалиху. Цією інформацією автор закінчує свої «Спогади», мотивуючи тим, що подальше його життя добре відоме його дружині, якій В. Крупянський адресував свої мемуари. Він із жалем констатує, що той час, про який йдеться у «Спогадах», був чудовий, і він дуже хотів хоча б уві сні побачити те, що було колись у дійсності.

Створені для особистого, «домашнього користування», «Спогади» В. Крупянського внаслідок їх публікації у 1912 р. перетворилися з «речі у собі» в «річ для усіх», тобто набули характеру суспільного культурного явища. Однак пройшло вже майже 100 років з моменту публікації, ці мемуари перетворилися на бібліографічну рідкість і сьогодні невідомі навіть фахівцям-красзнавцям. Враховуючи їх фактичну насиченість, авторські оцінки і порівняння, розглядаючи даний

твір й як історичне джерело, й як культурний феномен, можна актуалізувати питання про перевидання «Спогадів» В. Крупянського.

Примітки:

1. Тартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в. От рукописи к книге. – М.: Наука, 1991. – С. 3.
2. Источниковедение. Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие. – М.: Рос. гуманитар. ун-т, 1998. – С. 466 – 467.
3. Тартаковский А.Г. 1812 год и русская мемуаристика. – М., 1980. – С. 24.
4. Наприклад: Гангеблов А. Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангеблова. – М., 1888. Про мемуари О. Гангеблова див.: Сурева Н.В. Олександр Гангеблов та історія родини Гангеблових, повідомлена ним самим // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Наук. щорічник / Головн. ред. Г.К. Швидько. – Д.: НГУ, 2004. – Вип. 1. – С. 14 – 17.
5. Див.: Иван Иванович Ловягин. (Автобиография) // Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 5-7; Воспоминания Порфирия Яненка // Там само. – № 3, 5; Спогади С. Вереврюсова див.: Там само. – № 5. – С. 46; та ін.
6. Стародубов А.Ф., Самодрига В.В., Иванов С.С. Память истории: г. Катеринослав (Днепропетровск) по литературе и воспоминаниям. – Д., 2001. – 372 с. (Рецензію на це видання див.: Швидько Г. К. Пам'ять минулих літ // Гуманітарний журнал. – 2002. – № 2. – С. 127-128).
7. Швидько Г.К. М.П. Баллін – літописець суспільного і культурного життя Катеринослава середини XIX ст. // Гуманітарний журнал. – 2002. – № 2. – С. 18-22; Вона само. Катеринославський Піквікський клуб. 1858 – 1860. – Д.: ДОНУБ, 2003. – 147 с.
8. Сучасники про Д. І. Яворницького / Упорядник Микола Чабан. Вид 2-е, доповн. К.: Ярославів Вал, 2006. 234 с.; Костюк М. Поруч з Яворницьким. Спогади писаря козацького батька / Упоряд., передмова та примітки Миколи Чабана. Д.: ІМА-прес, 2008. 192 с. та ін.
9. Ковалёва И. Жизнь, проведённая в могиле: Исповедь археолога. Д.: АРТ-ПРЕСС, 2008. 192 с.
10. Швидько Г. К. Минуле у променях пам'яті. К.: Генеза, 2004. 72 с.
11. «Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии» (1904 – 1915): Бібліографічний довідник. К., 1991. С. 35, 37.
12. К истории старых родов Новороссии. Род Маламы // Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии. Екатеринослав, 1910. Вып. 6. С. 227 – 232; К истории старых родов Новороссии. Род Миклашевских // Там само. 1911. Вып. 7. С. 158 – 219; Эварницкий Д. И. Род Мизко. (По поводу доклада В. В. Данилова) // Там само. С. 242 – 244.
13. Воспоминания помещика Верхнеднепровского уезда, Екатеринославской губернии капитана Варфоломея Фёдоровича Крупянского об участии его в войнах с Турцией и Францией в период 1807 – 1816 гг. Екатеринослав: Издание Екатеринославского губернского предводителя дворянства князя Н. П. Урусова, председателя Екатеринославской археологической [так в тексті, треба: архивной. – С. А.] комиссии; типография бывш/его/ «Дитятковского товарищества» (И. В. Тищенко), 1912. I – VIII, 1 – 109 с. (далі – «Воспоминания»).
14. Беднов В. А. [Рецензия на кн.: Воспоминания помещика Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии капитана Варфоломея Фёдоровича Крупянского об участии его в войнах с Турцией и Францией в период 1807 – 1816 гг. Катеринослав, 1912] // Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии. Катеринослав, 1912. Вып. 8. С. 325 – 329.
15. Воспоминания. С. I, III.
16. ДІМ. Арх.-536. Арк. 117 зв. – 118.
17. Воспоминания. С. 39.
18. Там само. С. IV.
19. Воспоминания. С. 1.

20. Герцен А. И. Сочинения. В 9-ти т. М., 1956. Т. 4. С. 21.
21. Воспоминания. С. 101.
22. Про мемуари, присвячені війні 1812 р. див.: Тартаковский А. Г. 1812 год и русская мемуаристика: Опыт и источниковедческое изучение. М., 1980; Він само. Русская мемуаристика XVIII первой половины XIX в. М., 1991. С. 185 – 205.
23. Зас Андрій Павлович (1753 – 1815) – барон, генерал-лейтенант, у 1809 р., під час російсько-турецької війни, командував російськими військами під Ізмаїлом; 19 травня 1810 р. взяв фортецю Туртукай, підступив до фортеці Руцук, проте не зміг оволодіти нею; призначений командувачем російських військ в Малій Валахії та Сербії; у 1811 р. переміг турок під орудою Ізмаїл-бея.
24. Воспоминания. С. 1.
25. Там само.
26. Там само. С. 32.
27. Воспоминания. С. 1. Маються на увазі події, пов'язані з гетьманом Іваном Мазепою, який помер у Бендерах.
28. Воспоминания. С. 34.
29. Там само. С. 79.
30. Там само. С. 97.
31. Там само. С. 66.
32. Там само. С. 35.
33. Там само. С. 28.
34. Там само. С. 16.
35. Там само. С. 94.
36. Там само. С. 99.
37. Там само. С. 47, 49.
38. Там само. С. 10.
39. Там само. С. 38.
40. Там само. С. 90.
41. Там само.
42. Там само. С. 19.
43. Там само. С. 33.
44. Беднов В. А. [Рецензія]. С. 324, 325.
45. Воспоминания. С. 107.